

Az özönvízmítosz a *Śatapatha Brāhmaṇā*-ban és a *Mahā-bhārata*-ban

PENTE BARBARA

Bevezetés¹

Jelen tanulmány célja két, a *Śatapatha-brāhmaṇa*, illetve *Mahā-bhārata* c. szanszkrit szövegekben szereplő özönvíz-mítosz összehasonlítása. Habár ez az elemzés csupán a fenti szöveggel foglalkozik, meg kell jegyeznünk, hogy az özönvíz-mítosz több szanszkrit nyelvű hindu szövegben szerepel, pl. a *Bhāgavata*-, az *Agni*- és a *Matsya-Purāṇa*-ban is. Tanulmányomban nem vizsgálom, hogy az özönvízmítoszok valós alapokon nyugszanak-e.

Özönvízmítosz a *Śatapatha-brāhmaṇā*-ban

A fenti szövegek közül a ŚBr a legrégebbi, ezt még jóval a hinduizmus kialakulása előtt, a brāhmanikus korban írták, ezért nem tartozik a hindu özönvízmítoszok közé, de szoros kapcsolatban áll velük.

A *Śatapatha-brāhmaṇa* (ŚBr)² – ahogy a nevéből is kiderül – a *Brāhmaṇā*k szövegcsoportjához tartozik. A *Brāhmaṇā*k a védikus irodalom részei, mindegyik *Brāhmaṇa* olyan, túlnyomórészt prózai mű, melyet valamelyik *Vedā*hoz írtak. Tartalmukat tekintve a *Brāhmaṇā*k leginkább rítusokkal és a rítusok technikai magyarázatával foglalkoznak, de kisebb részben tartalmazzak még a rítusok jelentőségét bemutató mítoszokat is. Keletkezésük feltehetően a Kr. e. XII. és IX–VIII. század közötti időszakra tehető.³

A ŚBr a *Fehér Yajur-veda* rituáléihoz kapcsolódó szövegkorpusz, mely a rítusok magyarázata mellett számos mítoszt is tartalmaz. A ŚBr-hoz több kommentárt írtak, de a klasszikus szerzők közül név szerint megnevezni talán csak egyet, Harisvāmint lehet, aki talán a Kr. u. VII. században élt.⁴ Feltételezhetjük, hogy nem ez volt az első özönvízmítosz a szanszkrit nyelvű irodalomban, mert a *Fekete Yajur-vedā*hoz tartozó *Kāthaka-saṁhitā*-ban (XI.2) – mely alig keletkezhett később, mint a ŚBr – röviden említést tesznek az özönvízzel, valamint Manu végső áldozatáról is.⁵

¹ Jelen tanulmány a diplomadolgozatomban két fejezetének rövidített változata. Köszönöm szépen két konzulensemnek, Dr. Vassányi Miklósnak és különösen Dr. Pajor Sándornak a rengeteg segítséget. A tanulmányban a következő rövidítéseket használok: ŚBr = *Śatapatha Brāhmaṇa*, MBh = *Mahā-bhārata*, BhP = *Bhāgavata Purāṇa*, RY = *Rāmāyana*.

² Jelentése: „száz ösvényű *Brāhmaṇa*.”

³ Puskás: Lélek a körforgásban, 179.

⁴ Gonda: *History of Indian Literature* 1, 355.

⁵ Vassilkov: *Some Observations...*, 278.

Az *Atharva-vedában* írnak a Himalája legmagasabb csúcsáról a *nāva-prabhraṁśana*, vagyis a „hajó lecsúszása (a hegyről)” kifejezéssel összefüggésben. Ez a megnevezés a ŚBr egyik jelenetére utal, ahol a Hal arra utasítja Manut, hogy annyira ereszkedjen le a hajó a kötéllel a hegyről, amennyivel csökkent a víz szintje.⁶ Manu engedelmeskedik a Halnak, ezért nevezik el a hegy emelkedőjét *Manor avasarpaṇának*, vagyis Manu leereszkedésének.⁷

A ŚBr-ban olvasható, viszonylag rövid védikus szanszkrit nyelvű özönvízmítosz feltehetően sémi hatást mutat,⁸ kontextusát tekintve viszont az Idā-áldozat eredetét mutatja be. A történetet követően az áldozat technikai részleteiről olvashatunk.

A történet szerint Manu⁹ egy vízáldozat közben kifogott egy beszélő Halat. Ezt a Halat (*Matsya*) a későbbi hindu hagyomány azonosítja Viṣṇu¹⁰ első *avatārájával*, vagyis földi megtestesülésével. A Hal megkérte Manut, hogy ne dobja vissza a folyóba, mert ott a nagy halak martalékává válna. Ehelyett arra kérte, inkább tegye egy edénybe, hogy ott nyugodtan növekedhessen. A Hal megígérte Manunak, hogy cserébe megvédi a közelgő özönvíztől, mely az összes élőlényt el fogja nyelni. Manu teljesítette a Hal kívánságát, majd miután a Hal kinőtte az edényt, Manu ásott neki egy gödröt, és abba dobta bele, s amikor már ez az „otthon” is szűknek bizonyult a Hal számára, Manu a tengerbe vitte őt. Ezután Manu a Hal utasítására megépítette a hajót, és áldozatot mutatott be az isteneknek. Az özönvíz elérkezett, Manu pedig a segítségére siető, addigra már hatalmassá nőtt Hal szarvához kötözte a hajót, majd ő maga is belépett a bárkába. Miután a víz visszaereszkedett a medreibe, Manu a földön egy *pāka*-áldozat révén egy év alatt létrehozta Idāt, a lányát. Idā megkérte Manut, hogy használja fel őt egy újabb áldozat során, hogy Manunak sok utóda és háziállata legyen. Manu megfogadta lánya tanácsát, így alapította meg a dicső Manu-nemzetséget.¹¹

Viṣṇu a védikus irodalomban

Viṣṇu – akit mitologikus hallal a *purāṇikus* irodalomban azonosítottak – már a *Vedákban* is szerepel, itt még egy Napistenként a többi mellett.¹² A *Ṛgvedában* Viṣṇu a Nap pályáját megszemélyesítő istenként jelenik meg, ezzel összefüggésben a mindent rendszeresen bejáró, gyors mozgást kapcsolják össze vele.¹³ Ezzel együtt Viṣṇu összefüggésbe hozható a vízzel és az étellel is.¹⁴ Többek között ez is lehet az egyik oka, hogy a *purāṇikus* irodalomban

⁶ Uo. 278.

⁷ Uo. 278.

⁸ Winternitz: *A History...*, 210.

⁹ Jelentése: „ember.”

¹⁰ A legelfogadottabb hagyomány szerint Viṣṇunak tíz *avatārája* van.

¹¹ Ezt a szövegrészt áthallásnak tekinthetjük, mert „Manu” jelentése ember, tehát az emberek nemzetségét alapította meg.

¹² Puskás: *Lélek a körforgásban*, 133.

¹³ Renner: *Viṣṇu Varāha...*, 29.

¹⁴ Uo. 29.

őt azonosították a korábbi szanszkrit irodalomban szereplő mitologikus hallal, nem pedig más istenséget.

A *Ṛgveda* szerint Viṣṇu három lépéssel bejárta az egész világot, és a harmadik lépésével egy olyan birodalomba került, ahová senki sem követheti (RV I.155.4–5). Egy másik leírás szerint a *Ṛgvedában* Viṣṇu a harmadik lépésével a mennybe, vagyis a „szóma forrásába” érkezett (RV I.154.5).¹⁵ Viṣṇu három lépését a védikus kommentárok kétféle módon interpretálták, ezek közül az első Aurnabhāva nevéhez kötődik. Aurnabhāva szerint a három lépés a Nap áthaladását szimbolizálja az égbolton, vagyis hogy megjelenik az égbolton, majd délben eléri legmagasabb helyét, végül lenyugszik.¹⁶ Ezzel szemben Śākapūṇi értelmezésében a három lépés az univerzum három részén való átjutását jelenti háromféle megnyilvánulásában, ezek pedig a következők: Agniként a földön, Vāyuként vagy Indraként a levegőben, és az égben Sūryaként.¹⁷

Mint a legtöbb védikus istenség, az a Viṣṇu, akit a *Ṛgvedából* ismerünk, enigmatikus alak, aki csak a klasszikus korszak hajnalán emelkedett ki a többi istenség közül.¹⁸ Viṣṇu a *Yajurvedában* már az áldozatot személyesíti meg, és ezzel kezdetét veszik azok a bizonyos azonosítások, amelyek révén kifejlődött Viṣṇu későbbi alakja.¹⁹

Neve a *Ṛgvedában* összesen száztizenegy alkalommal merül fel, de mindössze hat himnusz szól ténylegesen hozzá (RV I.154, I.155, I.156, VI.69, VII.99, VII.100). Ebből is látszik, hogy Viṣṇu ekkor még nem volt különösen jelentős.²⁰ Ezekben a szövegekben Viṣṇu jóindulatú és segítőkész, hiszen együttműködik Indrával annak a Vṛtra-démon elleni harcában.²¹ Ez a harc egyben teremtésmítosz is: miután Indra legyőzte a Vṛtra-démont, a káosz megtestesítőjét, évente megismételte a teremtést, s ezzel megteremtette a világegyetemet.²² Mindemellett Viṣṇu képviseli az univerzum mitikus középpontját, a kozmikus oszlopot, mely oszlop alátámasztja a mennyet és fel is vezet hozzá, tehát egyfajta világtengelynek tekinthető.²³

Manu a ŚBr-ban, valamint Manu és a Hal kapcsolata

A történet főhőse, Manu már a *Ṛgveda* IV. könyv 26–27. himnuszában²⁴ úgy szerepel, mint az emberek őse, aki először hajtott végre védikus áldozatot, megalapítva ezzel a védikus

¹⁵ Puskás: Lélek a körforgásban, 52.

¹⁶ Renner: Viṣṇu Varāha..., 30.

¹⁷ Uo. 30.

¹⁸ Uo. 35.

¹⁹ Uo. 35.

²⁰ Jamison – Brereton: The Rigveda...1, 52.

²¹ Puskás: Lélek a körforgásban, 133.

²² Renner: Viṣṇu Varāha..., 31.

²³ Uo. 31.

²⁴ Jamison – Brereton: The Rigveda...1, 600.

vallási hagyományt.²⁵ A ŚBr-ból nem tudunk meg semmit Manu társadalmi helyzetét illetően, azonban a *Mādhyaṇdina*-recenzióban királynak nevezik őt.²⁶

Figyelemreméltó a szövegben a Hal és Manu kapcsolata: először Manu menti meg a Halat, később pedig a Hal óvja meg Manut. Ez a kölcsönös adás és kapás a védikus áldozat jellemzője: az ember felajánl valamit az istenségnek, akinek cserébe segítenie kell az embereket.²⁷ Egy másik elképzelés szerint a bráhmanizmus idejére a mágikus vallásosság már az istenek fölé helyezi a rítusokat, azaz még egy istenség is tehetetlen egy szabályosan végrehajtott rítussal szemben, ám az elrontott rítusok gyümölcse nemcsak elmarad, hanem gyakran drámai veszélyekkel jár. Azaz a rítusok gyümölcset a mágia és nem az istenek adják meg, ugyanis a korabeli bráhmanista elképzelés szerint a rítusok ugyanolyan örök létezők voltak, mint maguk a *Vedák*.²⁸ Egyesek ebben a tökéletes ismétlést megkövetelő és a hibákat büntető szemléletben vélik felfedezni a karmikus szemlélet gyökereit,²⁹ de a modernebb kritikus szemlélet szerint a karma-tan nem védikus elem.³⁰

Akárhogy is, ebben a szövegben ez a kölcsönösség azokban a történet-mozzanatokban érhető tetten, amelyekben egyik szereplő vigyáz a másikra: a Hal először egy edénybe kerül, hogy ne egyék meg a nagyobb halak, Manu pedig egy bárkában éli túl az özönvizet. Manu bárkáját a Hal vezeti révbe a legmagasabb hegy csúcsán, ugyanakkor a Hal Manu miatt tudhatja magát biztonságban az edényben. Mivel a Hal csak Manu közbenjárása után kezd el növekedni, arra következtethetünk, hogy a Hal kifejezetten várta Manut, hogy szövetségre léphessen a megfelelő emberrel. Ez a szövetség egészen más és sokkal kevésbé hangsúlyos, mint az őszövetségi özönvíz történetben szereplő, mert nem kötik meg szóban, csupán „megkötetik”, hiszen Manu feltétel nélkül a Hal rendelkezésére áll, és követi az utasításait már az első beszélgetésük alkalmával is, amikor a Hal előre megmondta Manunak, hogy először egy köcsögbe tegye, ezután egy gödörbe, amely összeköti egy folyóval, végül a tengerbe, ahol „elpusztíthatatlan” lesz a szöveg szerint. Véleményem szerint a Hal már ekkor kijelöli a kapcsolatuk alá-fölé rendeltségi viszonyait.

Viṣṇu szerepe az isteni hármasságban

Brahmā és Śiva mellett Viṣṇu a három hindu főisten egyike, ezt a hármóságot *Trimūrtinak*³¹ nevezik.³² A *Purāṇák*ból azt is tudjuk, hogy Brahmā teremti az univerzumot, Viṣṇu tartja fenn, és Mahāśiva pusztítja el.³³

²⁵ Dasgupta: A History ...1, 22.

²⁶ Uo. 266.

²⁷ González: Visnu as..., 223.

²⁸ Dasgupta: A History...1, 21-22.

²⁹ Uo. 22

³⁰ Brockington: A szent..., 14.

³¹ jelentése: Háromalakú. (Puskás: Lélek a körforgásban, 273.)

³² Uo. 273.

³³ Mani: Puranic Encyclopedia., 147.

A *Brāhmaṇák*ban és a korai *Upanisadok*ban alig-alig jelennek meg Viṣṇu *avatārái*, vagy *prādurbhāvái*,³⁴ de a MBh-ban és a *Rāmāyanában* már prominens az *avatāra*-elmélet. Csakhogy Viṣṇu mítoszait mégsem az eposzokban kell keresnünk, azt legteljesebb formában a *Purāṇák*³⁵tartalmazza,³⁶ leginkább ezeken a műveken alapulnak a vaiṣṇavizmus szertartásai is.³⁷

Sokáig különböző módon listázták Viṣṇu *avatāráit*. Ezeken a listákon esetenként más-más nevek szerepeltek, csak a Gupta-kor (320–600)³⁸ utáni időszakban vált standarddá az *avatārák* száma és személye.³⁹ Habár általában az *avatārák* feladata az, hogy elpusztítsák a gonoszokat, és megvédelmezzék a jószágosakat, találunk más célkitűzésekkel is alászállásokat, például hogy megtanítsák a tudás egy különleges ágát.⁴⁰

A standard változatai szerint Viṣṇu tíz alászállása a következő:

1. Hal (*Matsya*), 2. Teknős (*Kūrma*), 3. Vadkan (*Varāha*) 4. Ember-oroszlán (*Nara-siṃha*), 5. Törpe (*Vāmana*), 6. Csatabárdos Rāma (*Paraśu-rāma*), 7. Rāma, 8. Kṛṣṇa, 9. Buddha, 10. Kalki (ő a jelenlegi világkorszak végén jön el, hogy elpusztítsa a világot).⁴¹

A fenti listából Kṛṣṇát, valamint néha Rāmát és az Ember-oroszlánt ún. teljes (*pūrṇa*) *avatāráknak* szokták hívni, mert Viṣṇu teljes erejével rendelkeztek, viszont az állati megtestesülésekre úgy tekintenek, mint ún. részleges (*aṁśa*) *avatārákra*, mert nézetük szerint nem volt jelen bennük Viṣṇu teljes ereje.⁴²

Az alászállások eredetével kapcsolatban különböző elméletek születtek, az azonban nagyon valószínű, hogy az *avatārák* vallási szinkretizmus eredményeként jöttek létre.⁴³ Az egyik elmélet szerint az első négy alászállás (Hal, Teknős, Törpe, Vadkan) a *Brāhmaṇák*ból és a *Vedák*ból származik, azokon belül is kozmogóniai mítoszokból szűrődhettek át a vaiṣṇavizmusba.⁴⁴ Egy másik elmélet szerint Viṣṇu alászállásai az árják megjelenése előtti totemikus kultuszalakok fúziójának eredménye. Például Saṁkarṣaṇa-Balarāma egy mezőgazdasági istenség, Gopāla Kṛṣṇa a szarvasmarhatartás egyik védőistenének bekebelezésével kapcsolódhatott Viṣṇuhoz,⁴⁵ az állatalakokban pedig (Hal, Teknős, Vadkan) könnyű meglátni a törzsi isteneket. Jogos feltételezés, hogy a hinduizmus igyekezhetett magába olvasztani a rivális vallások isteneit, hiszen a hinduizmus jellemző magatartása a szinkretizmus – vegyük észre, hogy Buddha is ott szerepel az *avatārák* között.

³⁴ Jelentése: megnyilvánulás, földi megtestesülés.

³⁵ Jelentése: ősi; ősi történet, azaz legenda.

³⁶ Puskás: *Lélek a körforgásban*, 277.

³⁷ Klostermeier: *Bevezetés...*, 70.

³⁸ Baktay: *India művészete*, 156.

³⁹ Renner: *Viṣṇu Varāha...*, 1.

⁴⁰ Shet: *Hindu Avatāra...*, 99.

⁴¹ Klostermeier: *Bevezetés...*, 83.

⁴² Sheth: *Hindu Avatāra...*, 99.

⁴³ Puskás: *Lélek a körforgásban*, 277.

⁴⁴ Renner: *Viṣṇu Varāha...*, 1.

⁴⁵ Shrimali: *The Formation...*, 6.

Akárhogy is, az *avatār*ák száma a forrásokban eltérő lehet: az elsődleges források nyolctíz megtestesülésről beszélnek, azonban ezekhez a későbbi hagyomány hozzáoldott.⁴⁶ Ennek eredményeképpen egyes szövegekben eltérő számú *avatār*ák szerepelnek, pl. a *Bhāgavata-purāṇā*ban (BhP) (15.9-18) huszonkettő, az *Ahīrbudhnya-saṃhitā*ban (5.50-57) harminckilenc. A BhP-ban több listája is szerepel Viṣṇu alászállásainak, ezek közül a lenti lista a leghosszabb, ellenben a legrövidebb tíz nevet sorol fel.⁴⁷

A BhP-ban az alábbi huszonkét *avatār*áról olvashatunk a következő sorrendben:

1. Kumāra vagy Samatsumāra, 2. Vadkan (*Varāha*), 3. Nārada, 4. Nara és Nārāyana, 5. Kapila, 6. Dattātreyā, a varázsló, 7. Yajña, az áldozat, 8. Ṛṣabha, az igazságos király, 9. Pr̥thu, az első uralkodó, 10. Hal (*Matsya*), 11. Teknős (*Kūrma*), 12. Dhanvantari, az orvos, 13. Mohinī, a varázslónő, 14. Ember-oroszlán (*Nara-siṃha*) 15. Törpe (*Vāmana*) 16. Paraśu-Rāma, 17. Vyāsa, a *Vedák* szerkesztője, 18. Rāma, 19. Bala-Rāma, 20. Kṛṣṇa, 21. Buddha, 22. Kalki.⁴⁸ Kalki mellett Buddháról is jövő időben beszélnek.⁴⁹

A *Garuda-purāṇā*ban olyan nevek is szerepelnek Viṣṇu alászállásaiként a standard lista mellett, mint Trivikrama, Kapila, Datta Hayagrīva, Makaradhvaja, Dhanvantari, Vyāsa.⁵⁰

Mindemellett olykor nem indiai személyek is bekerültek Viṣṇu *avatār*ái közé, mint pl. Jézus vagy a síták várt messiása, az Imám. Ez utóbbi messiást Imam Shahis szektája azonosította Viṣṇu tizedik *avatār*ájával, Kalkival, de az azonosítások itt nem értek véget, hiszen ez a szekta a *Koránt* az *Atharva-veda* részének tekintette.⁵¹ Ezek is példák a hinduizmus teljes vallási szinkretizmusra tett kísérletére.

Ugyanakkor nem csak tíznél több tagot számláló listákba rendezték Viṣṇu földi megtestesüléseit, ismerünk tíznél rövidebbeket is. A MBh kritikai kiadásának az egyik fejezetében (CE XII 326, 71e-92) mindössze hat nevet jegyez meg a szerző Viṣṇu *avatār*aiként: 1. A vadkan (*Varāha*), 2. Az ember-oroszlán, (*Nara-siṃha*), 3. Bali legyőzője 4. Rāma Bhārgava 5, Rāma Dāśarathi, 6, Kṛṣṇa.⁵² A fenti lista talán azért ilyen rövid, mert a Hal, a Teknős, a Buddha és Kalki feltehetőleg viszonylag későn kerültek Viṣṇu alászállásai közé.⁵³

⁴⁶ Puskás: Lélek a körforgásban, 278.

⁴⁷ Brinkhaus: Early developmental..., 101.

⁴⁸ Danielou: Gods of..., 165.

⁴⁹ Ithamar: The Theology..., 3.

⁵⁰ Babu: The Horse-Headed..., 37.

⁵¹ Jha: Brahmanical Intolerance..., 4.

⁵² Brinkhaus: Early developmental..., 101.

⁵³ Uo. 102.

A Mahā-bhārata szöveghagyománya

A *Mahā-bhārata* (MBh) a legfontosabb szanszkrit nyelvű hindu eposz a *Rāmāyana* mellett.⁵⁴ A hagyomány szerint Gaṇeśa írta le az egész MBh-t és a *Purāṇákat*, melyeket Vyāsa,⁵⁵ a legendás ṛṣi (vagy más néven Veda Vyāsa)⁵⁶ diktált le neki,⁵⁷ azonban egyértelmű, hogy a MBh valójában több szerző műve.

Mivel Vyāsához kötik a MBh szerzőségét, ezért annak legfontosabb részét, a *Bhagavad-gītát* is, mely az eposznak egy töredékét teszi ki, és az egyik legfontosabb hindu vallási szöveg. Vyāsa a hagyomány szerint több száz alkotást írt,⁵⁸ pl. a BhP-t, a *Drona-parvát*,⁵⁹ a *Viṣnu-parvát*,⁶⁰ valamint ő szerkesztette a hagyomány szerint a *Vedákat* és a *Vedānta-sūtrát* is. Mindemellett Vyāsa a MBh-ban is feltűnt szereplőként, mert a hagyomány szerint ő volt Dhṛtarāṣṭra és Pāndu apja – a *niyoga* révén termékenyítette meg Ambikát és Ambālikát, a gyermektelen özvegyeket.⁶¹ A MBh-ban Vyāsát Kṛṣṇa Dvaipayana-nak is hívták.⁶²

A MBh annyira jelentős, hogy *Pañcama-vedának*, azaz ötödik *Vedának* is szokták nevezni.⁶³ A MBh-hoz számos kommentárt is írtak. A MBh alaptörténete a Pāṇḍavák és a Kauravák közötti küzdelem Dhṛtarāṣṭra trónjának megszerzése érdekében, de emellett sok más történetzállal és leírással is bővült az alapvető cselekmény: brāhmanikus eredetű legendákkal, tanmesékkel, példázatokkal, kozmológiai és földrajzi témákkal, valamint aszketikus költészet is megtalálható benne.⁶⁴ A MBh-ban azért találunk ilyen sokszínű tartalmat, mert több száz éven keresztül szerkesztették.⁶⁵

A MBh a mai formáját feltehetőleg a Kr. u. IV. sz.-ban, a Gupta-korszakban⁶⁶ nyerte el. Az eposz megdöbbenően hosszú, több mint százezer *ślokából* áll. Ez hétszer több, mint az *Íliász* és az *Odüsszeia* együttvéve.⁶⁷ Struktúráját tekintve a MBh tizennyolc *parvanból* (fejezetből) tevődik össze.⁶⁸

A *Bhārata* szó Pāṇini szerint a „Bharaták háborúját” jelenti, maga a MBh cím pedig Winternitz szerint „A Bharaták nagy háborújának az elbeszélését” foglalja magában. A MBh viszont úgy magyarázza meg a címét, hogy a leírásának a nagyszerűsége, valamint a

⁵⁴ A MBh-t, a *Rāmāyanát* és a *Purāṇákat* együtt *itihāsa-purāṇának*, azaz „történelmi legendáknak” nevezzük. (Klostermeier: Bevezetés..., 32.)

⁵⁵ Nevének jelentése: szerkesztő.

⁵⁶ Rao: Sublime Thought..., 22.

⁵⁷ Klostermeier: Bevezetés..., 100.

⁵⁸ Klostermeier: Bevezetés..., 189.

⁵⁹ Mani (ed.): Puranic Encyclopedia, 167.

⁶⁰ Uo. 294.

⁶¹ Pusalker: Studies in..., xxii.

⁶² Jones-Ryan: Encyclopedia of..., 496.

⁶³ Rao: Sublime Thought..., 20.

⁶⁴ Pusalker: Studies in..., xxi.

⁶⁵ Glasenapp: Az öt nagy világvallás, 60.

⁶⁶ mahabharata-research.com/about%20the%20epic/

⁶⁷ britannica.com/topic/Mahabharata

⁶⁸ Rao: Sublime Thought..., 22.

hatalmas terjedelme miatt kapta.⁶⁹ Emellett már a *Rgveda* harcoss törzsként jellemzi a Bhāratákat, az élőhelyüket a Gaṅgā és a Yamunā közötti földterületen határolja be.

Az özönvízmítosz a MBh-ban

Az özönvíz-történet a 3. *parvan*ban szerepel, a szövegbe szervetlenül, kötőelemek és kontextus nélkül beillesztve. A MBh-ban található özönvíztörténet tartalma: Manu, a főhős nagyszerű, bölcs és erős király volt. Több tízezer évig végzett aszkézist féllábon, lehajtott fejjel és felnyújtott karokkal a Gaṅgā egyik forrásánál, és ezzel a tevékenységével felülmúlta bölcsességben nemcsak férfi leszármazottait, de magát Brahmāt is.

Ezután a Vīriṇī folyó partján sétált, amikor emberi nyelven megszólította őt egy kis Hal, mely arra kérte, hogy mentse meg, különben a nagyobb halak eledeleként fogja végezni. Manu részvétet érzett a Hal iránt, ezért megfogta – ekkor vette észre, hogy a Hal ragyogása a Holdéhoz hasonlít –, és betette egy vizeskorsóba. Amikor a Hal kinőtte azt, kérésére egy tóba dobta, majd mikor ezt is kinőtte, Manu a Gaṅgā vizébe dobta a Halat, végül pedig a tengerbe – itt megjegyzi a szerző, hogy a Hal már hatalmas méretet öltött, valamint kellemes illatot árasztott magából, és a tapintása is kellemes volt – tehát egyáltalán nem rendelkezett egy hal fizikai tulajdonságaival, ez is jelzi isteni eredetét, csakúgy, mint a különleges ragyogása.

Miután a Hal a tengerbe került, elmondta Manunak, hogy hamarosan özönvíz fogja elmosni a szárazföldeket, és minden élőlény el fog pusztulni. Ezért a Hal megkérte Manut, hogy építsen egy hajót, szálljon fel rá a hét *ṛṣi*vel együtt, valamint gyűjtsön össze magvakat, és azokat is vigye magával, s ha mindez megvolt, keresse tekintetével a Halat, mert szükségük lesz a segítségére. Manu megígérte a Halnak, hogy a mondottak szerint fog cselekedni, és így is tett. A *ṛṣi*ekkel együtt Manu a hajó fedélzetéről figyelte a Hal közeledtét, s közben a Halra gondolt. A Hal megértette Manu gondolatait, és odaúszott hozzá – ekkor már szarv díszítette a fejét. Manu a Hal szarvához kötözte a hajót, majd elindultak a tengeren. A tenger hullámozott, erős szelek fújtak, ekkorra már mindent elöntött a víz. Több év utazást követően odavontatták a hajót a Himalájához, és a Hal utasítására a hét bölcs a hegycsúcshoz kötözte azt. Ezután a Hal bevallotta, hogy ő maga Brahmā, a Teremtmények Ura, és azt is, hogy aszkézise révén ezután minden teremtmény – leszámítva az isteneket – Manutól fog származni. Miután ezeket közölte, a Hal eltávozott. Manu aszkézisbe kezdett, hogy létrehozza a teremtményeket. Vállalkozása természetesen célt ért. A narrátor a történet végén úgy említi meg magát a szöveget, mint „minden bűnt elpusztító”-t⁷⁰ (*sarva-pāpa-hara*).

A történet négy részre osztható fel: az elsőben megismerjük a főhőst, az aszkézist végrehajtó Manut; a másodikban megjelenik a Hal, aki Manu védelmének köszönhetően biztonságba kerül és megnövekszik; a harmadik az özönvízre való felkészülésről és az özönvízzel való szembejövőről szól; a negyedikben pedig aszkézis révén újratemti az élőlényeket. A fentiek

⁶⁹ Pusalker: Studies in..., xx.

⁷⁰ sacred-texts.com/hin/mbs/mbso3185.htm

alapján kijelenthetjük, hogy a szöveg keretes szerkezetű, hiszen az elején és a végén is Manu jelenik meg aszketizálás közben. A szövegben először a kis Hal megmentése kerül előtérbe, ahol Manu a megmentő. Később a szerepek megfordulnak: a korábban megmentő szerepében feltűnő Manu szorul a Hal segítségére. Ezt talán úgy is értelmezhetjük, hogy az ember csak magánál kisebb lényt tud megmenteni a pusztulástól, önmaga megmentésére azonban nem képes, csak egy istenség közreműködésével, vagyis az ember kiszolgáltatott az isten felé.

Párhuzam állítható fel Manu és a Hal között: Manu kiemelkedik erkölcsileg az emberek közül, ahogy a Hal is kiemelkedik méretével és isteni létével a halak közül. A Hal növekedése és Manu több tízezer évig tartó aszketizmusa is megfeleltethető egymásnak: Manu már az aszkézis előtt is bölcs volt, de mégis súlyos vezeklésen ment keresztül, habár Brahmā istenség volt, de hal formája miatt időre volt szüksége ahhoz, hogy megnövekedjen – így Manu szellemi értelemben lépett magasabb szintre, a Hal pedig fizikai valójában. Azt nem tudjuk meg a szövegből, hogy a Halnak mennyi időre volt szüksége ahhoz, hogy elérje a teljes formáját.

A *ŚBr*-beli és a *MBh*-beli özönvízmítosz összehasonlítása

A *ŚBr*-ban nem ismerjük meg Manu társadalmi helyzetét, ellenben a *MBh* első sorai szerint Manu bölcs és nagyszerű király. Sem a *ŚBr* és a *MBh* nem feleltetik meg a Halat Viṣṇunak, ez az azonosítás csak a *Purāṇ*ákban fog megtörténni.⁷¹ Ennek ellenére úgy vélem, hogy a *MBh*-ban szereplő Brahmāt lehetséges Viṣṇuként értelmezni, mert a vaiṣṇavák szerint Brahmā maga Viṣṇu, hiszen Viṣṇu omnipotens, teremtető istenség.

Manu vallási gyakorlatai a *ŚBr*-ban és a *MBh*-ban

Fontos eltérés a két szöveg között, hogy míg a *ŚBr*-ban egy vízáldozat közben kerül Manu kezébe a Hal, ellenben a *MBh*-ban Manu Hallal való találkozás előtt mesésen hosszú aszkézist gyakorol.⁷² Az aszkézist (gör. *askēsis*, „gyakorlás;” szkr. *tapas*) gyűjtőfogalomként definiálhatjuk, mely magában foglalja a fizikai és mentális gyakorlatokat a megterhelő önsanyargatáson át egészen a különböző meditációkig.⁷³ Jelen esetben Manu önsanyargatást hajtott végre. A *R̥gved*ában találunk először feljegyzést az aszketizmusról, de ebben a szövegben nem a világról való lemondás a célja, hanem a gazdag, bőséges élet elérése.⁷⁴

⁷¹ Brockington: A szent fonál, 138.

⁷² Ezek a jellegzetes vallási cselekedetek merőben eltérnek egymástól, a teljes *MBh*-ból úgy tűnik, rivalizálás alakult ki közöttük. (Száler: Aszkézis vagy áldozat? 112.)

⁷³ Bronkhorst: The Two Sources..., 3.

⁷⁴ Uo., 4.

Mind az áldozat, mind az aszkézis rendkívül fontos helyet kap a szövegekben, mert a ŚBr-ban Manu áldozat (*yajña*) révén teremti meg az embereket, a MBh-ban pedig aszkézissel (*tapas*) hozza létre az élőlényeket.

Manu és a Hal kapcsolata a MBh-ban

Fontos elem mindkét szövegben, hogy mindkét esetben a Hal (a MBh-ban Brahmā) szólítja meg Manut, ő a kezdeményező, illetve ő az, akinek Manu követi az utasításait. Manu ebben az értelemben passzív, hiszen végső soron csak végrehajtja azokat az utasításokat, melyeket a Hal ír elő, mert ő maga nem képes erre – így pl. magvakat gyűjt.

A hét bölcs (*ṛṣi*) feltűnése a MBh-ban és általános jellemzésük

A ŚBr-val ellentétben a MBh-ban megjelenik a hét bölcs (*sapta-ṛṣi*), akiket Manu a Hal javaslatára ment meg az özönvíztől. A hét bölcs neve ismeretlen marad a MBh-nak ezen részletében, de más szövegekből tudjuk, kik ők. A *sapta-ṛṣi* az általánosan „hét bölcs”-nek hívott személyekre utal. A különböző világkorszakokban más-más hét bölcs jelent meg, de mindegyikükben azonos, hogy Brahmā teremtette őket az elméjével,⁷⁵ éppen ezért *Mānasa-putraként* is szokták nevezni őket.⁷⁶ A *ṛṣi*k szerepe szinte kimerül a jelenlétükkel, ugyanis azon kívül, hogy a hajót a hegycsúchhoz kötik, nincs érdemi szerepük a cselekményben. Érdekes, hogy annak ellenére, hogy Manuhoz hasonlóan nagyon magas szellemi és spirituális tudást birtokolnak, csupán fizikai feladatot kaptak a küldetés során. Ennek ellenére mégis kiemelt jelentőséggel bírnak, hiszen Manun kívül egyedül ők maradnak életben az özönvíz után.

Konklúzió

Tanulmányom két szanszkrit nyelvű özönvízmítoszt dolgozott fel, melyekhez a bibliai özönvíztörténethez képest lényegesen kevesebb szakirodalom lelhető fel magyar vagy akár angol nyelven, ezért az elemzésnél kevésbé tudtam támaszkodni szakirodalomra. Az összehasonlítás elemző módszerét használtam. Ennek során egyértelművé vált, hogy a dolgozatban vizsgált mindegyik szanszkrit nyelvű özönvízmítosz, csakúgy mint a bibliai, a saját idejének kultúrjegyeit hordozza magán, ugyanakkor többé-kevésbé megtartja az eredeti történeti ívet, mely mindkét szanszkrit nyelvű özönvízmítosz alapját képezte. Emellett tanulmányomban fontos szerepet kapott Viṣṇu és első *avatār*ája, a Hal, valamint a főhős, Manu alá-fölé rendeltségi viszonya. További elemzést érdemelnének elsősorban a

⁷⁵ Mani (ed.): *Puranic Encyclopedia*, 147.

⁷⁶ Uo., 192.

hinduizmus ciklikus időszemlélete és korszakai, valamint Manu és a hét bölcs szerepe a hinduizmusban. Mindez további vizsgálódás tárgyául szolgálhat a jövőben.

Bibliográfia

Elsődleges irodalom online

[MBh](#) (2021. márc. 21.)

[SBr](#) (2021. márc. 21.)

Másodlagos irodalom

- Babu, Prof. D. Shridhara: [Hayagrīva, The Horse-Headed Deity in Indian Culture](#). Tirupati: S. V. University Press, 1990.
- Baktay Ervin: India művészete. A történelem és művelődés keretében az őskortól a XX. századig. 2. kiadás, Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 1963.
- Bonnefoy, Yves: *Asian Mythologies*. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
- Brinkhaus, Horst: [Early developmental stages of Viṣṇurprādurbhāva lists](#) = Wiener Zeitschrift für die Kunde Südasiens / Vienna Journal of South Asian Studies. Sine loco: Austrian Academy of Sciences Press, 1992, 101–110.
- Brockington, John Leonard: A szent fonál. Ford. Gáthy Vera, Budapest: General Press Kiadó, 2007.
- Bronkhorst, Johannes: [The Two Sources of Indian Asceticism](#). Delhi: Motilal Banarsidass, 1998.
- Danielou, Alain: [Gods of India: Hindu Polytheism](#). New York: Inner Traditions International Ltd, 1985.
- Dasgupta, Surendranath: A History of Indian Philosophy. Vol. I. Cambridge: University Press, 1922.
- Glaser, Helmuth von: Az öt világvallás. Ford. Pálvolgyi Endre. Budapest: Akkord Kiadó, 2012.
- Gonda, Jan: History of Indian Literature. Vedic Literature, Vol. I. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1975.
- González-Reimann, Luis: [Visnu as a Fish: The Growth of a Story from the Brāhmanas to the Purānas](#) = Journal of Vaishnava Studies, 2006, 221–237.
- Ithamar, Theodor: [The Theology of Avatāra in the Bhāgavata Purāna](#) = Religions, 2020.
- Jamison, Stephanie W., Joel B. Brereton: The Rgveda. The Earliest Religious Poetry of India. Vol. 1. (South Asia Research.) Oxford: The University of Texas South Asia Institute and Oxford University Press, 2014.
- Jha, Dwijendra Narayan: [Brahmanical Intolerance in Early India](#) = Social Scientist, Vol. 44, No. 5/6 (May–June 2016), 3–10.
- Jones, Constance A. – Ryan, James D.: [Encyclopedia of Hinduism](#). (Encyclopedia of World Religions), New York: Facts on File, 2007.
- Klostermeier, Klaus K.: Bevezetés a hinduizmusba. Ford. Zentai György, Budapest: Akkord Könyvkiadó, 2001.
- Mani, Vettam: [Puranic Encyclopedia](#). Jawahar: Shri Jainendra Press, 1973.
- [mahabharata-research.com/about%20the%20epic/](#) (utolsó megtekintés: 2021. márc. 20.)
- Preece, W. E. – Goetz, P. W., eds.: [Encyclopaedia Britannica](#). Encyclopaedia Britannica Inc.: 1974. (15. kiadás.)
- Pusalker, Achut Dattatraya: [Studies in Epics and Puranas](#). Bombay: Hindustan Cellulose and Paper CO., Ltd 1955.

- Puskás Ildikó: *Lélek a körforgásban. A hinduizmus születése*. Budapest: Balassi Kiadó, 2000.
- Rao, S. Narayana: [Sublime Thought of Mahabharata](#). Mahabubnagar: Shivaji Press, 1991.
- Renner Zsuzsanna: [Viṣṇu Varāha \(Vadkan\) avatārāja az indiai szövegekben és művészetben](#). Doktori disszertáció, ELTE BTK. Konzulensek: Puskás Ildikó, Négyesi Mária. Budapest: 2012.
- Sheth, Noah: [Hindu Avatāra and Christian Incarnation. A Comparison](#) = Philosophy East and West. Vol. 52, No. 1, 98–125.
- Shrimali, Krishna Mohan: [The Formation of Religious Identities in India](#) = Social Scientist, Vol. 45, No. 5/6, 3–27.
- Száler Péter: [Aszkézis vagy áldozat?](#) = Vallástudományi Szemle. Budapest: 2018/1., 87–99.
- Vassilkov, Yaroslav: [Some Observations on the Indian and the Mesopotamian Flood Myths](#) = Armenian Journal of Near Eastern Studies, 2014, 262–281.
- Winternitz, Moriz: [A History of Indian Literature, Vol. I](#). transl. by Mrs. S. Ketkar, University of Calcutta, Calcutta: 1927.